

ОБСТАВИНИ, ЩО ОБТЯЖУЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

THE CIRCUMSTANCES AGGRAVATING ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY

Шестақ Л.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права, адміністративного права та процесу
юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Веремієнко С.В.,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права
юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Кількість правопорушень, що вчиняються в нашій державі є досить великою. При цьому кожне протиправне діяння є своєрідним та неповторним, оскільки на причини та підстави його вчинення впливають різні психологічні, емоційні, економічні, особисті та інші фактори, і вони мають враховуватися при характеристиці особи правопорушника та призначенні покарання.

У статті здійснено аналіз обставин, що обтяжують адміністративну відповідальність. Їх перелік міститься у статті 35 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Але практика показує, що представники правоохоронних структур не завжди застосовують положення названої статті. Це пов'язано з тим, що відповідні норми певною мірою застаріли та не відповідають потребам часу, мають неоднозначний зміст чи їх доведення є досить складним і суперечливим. Автори обґрунтовують доцільність внесення змін і доповнень до названої статті Кодексу та пропонують власну редакцію окремих її частин.

Зокрема, така обтяжуюча обставина як продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її – свідчить про злісний характер правопорушення та небажання винного відмовлятися від протиправних проявів. Але вона буде мати юридичне значення лише в тому випадку, коли вимога про припинення протиправних дій виходитиме від уповноважених державою суб'єктів, проте в Кодексі поняття уповноваженого суб'єкта відсутнє. А такі обтяжуючі обставини, як повторність правопорушення та вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин, на думку авторів, необхідно розмежувати і переплутати нормативне визначення їх змісту. Також доречно говорити про втягнення у правопорушення не неповнолітнього, а особи, яка не досягла 18 років. Адже, коли ми говоримо про неповнолітніх, то керуємося змістом ст. 12 КУАП і маємо на увазі осіб у віці від 16 до 18 років, у той час як до протиправних діянь можуть залучатися особи, молодші вказаного віку. Тобто закон не дозволяє застосувати названу обтяжуючу обставину, якщо фактично у правопорушення було втягнуто особу, яка не досягла 16-річного віку.

Таким чином зміст статті 35 Кодексу потребує значних доопрацювань та уточнень. Це дозволить застосовувати відповідні обставини у практичній діяльності в усіх випадках, коли вони мали місце та сприятиме утвердженню принципу індивідуалізації покарання.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, обтяжуючі обставини, повторність, правопорушення, правопорушник, протиправне діяння.

A significant number of offenses are committed in our country. However, each unlawful act is peculiar and unique, since various psychological, emotional, economic, personal and other factors influence the reasons and grounds for its commission, and they must be taken into account when characterizing the personality of the offender and imposing punishment.

The article analyzes the circumstances aggravating administrative responsibility. Their list is contained in article 35 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. But practice shows that representatives of law enforcement agencies do not always apply the provisions of this article. This is due to the fact that the relevant norms are to some extent outdated and do not meet the needs of the time, have ambiguous meaning, or their proof is quite complex and contradictory. The authors justify the feasibility of making changes and additions to the named article of the Code and offer their own version of its single parts.

In particular, such an aggravating circumstance as a continuation of unlawful behavior, despite the requirement of authorized persons to stop it, testifies to the malicious nature of the offense and the unwillingness of the offender to abandon unlawful actions. But it will have legal significance only if the requirement to terminate unlawful acts comes from a person authorized by the state, but the concept of an authorized entity is absent in the Code. Such aggravating circumstances as the repetition of an offense and the commission of an offense by a person who has previously committed a crime, according to the authors, it is necessary to differ and revise the normative definition of their content. It is also appropriate to talk about involving in the offense not a minor, but a person under the age of 18. After all, when we talk about minors, we are guided by the meaning of Art. 12 of the Code of Administrative Offenses and we mean persons aged 16 to 18 years, while persons under the specified age can be involved in illegal acts.

Thus, the content of Article 35 of the Code requires significant improvements and clarifications. This will allow to apply the relevant circumstances in practice in all cases when they have taken place and will contribute to establish of the principle of individualization of punishment.

Key words: administrative responsibility, aggravating circumstances, recurrence, offense, offender.

Вступ. Кількість правопорушень, що вчиняються в нашій державі є досить великою. При цьому кожне протиправне діяння є своєрідним та неповторним, оскільки на причини та підстави його вчинення впливають різні психологічні, емоційні, економічні, особисті та інші фактори, і вони мають враховуватися при характеристиці особи правопорушника та призначенні покарання. Але практика показує, що представники правоохоронних структур не завжди застосовують положення названої статті. Це пов'язано з тим, що відповідні норми певною мірою застаріли та не відповідають потребам часу, мають

неоднозначний зміст чи їх доведення є досить складним і суперечливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що попри важливість обтяжуючих обставин при визначенні адміністративного покарання, їх вивченню в теорії адміністративного права не приділяється належна увага. Основна кількість досліджень здійснюється у сфері кримінального права. Зокрема, ці обставини у своїх наукових доробках вивчали Бабандли Р.Ш., Кваша О.О., Самойленко Є.Ю., Сторчак Н.А. та інші. Але важливість впливу зазначених обставин на вид і міру покарання вка-

зує на доцільність ґрунтовного їх аналізу та особливостей застосування при накладенні адміністративних стягнень.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз положень ст. 35 КУАП, в якій визначено перелік обставин, що обтяжують адміністративну відповідальність, а також внесення пропозицій щодо удосконалення даної правової норми.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з принципу індивідуалізації покарання, при притягненні особи до адміністративної відповідальності необхідно виходити з того, за яких обставин, в якому психологічному стані особа здійснила протиправне діяння, з'ясувати, чи є у неї так звані «стійкі антигромадські установки», про наявність яких свідчить повторне вчинення правопорушення, та які фактори спонукали особу до протиправних діянь тощо. Часто трапляється так, що людина вчиняє протиправне діяння зопалу, не подумавши, вперше або ж під впливом якихось тяжких сімейних чи особистих обставин, з ініціативи інших осіб. Життя кожного є своєрідним і неповторним, в силу чого ми по-різному реагуємо на однакові обставини дійсності. Тотожні за своєю сутністю події можуть викликати у різних людей абсолютно неоднакові наслідки. Так, сімейна сварка у когось може спровокувати душевний зрив, хвилювання, потяг до алкоголю, а у когось не мати ніякого зовнішнього прояву. Саме тому, всі ці обставини мають бути враховані при призначенні покарання.

Законодавець врахував диференційованість психіки кожної конкретної особи і тому передбачив на законодавчому рівні визначену сукупність обставин, що можуть впливати на вид і міру покарання. У теорії та практиці адміністративного права їх поділяють на дві групи: обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Варто також погодитися з позицією Н.А. Сторчак, який відзначає, що обтяжуючі та пом'якшуючі обставини доповнюють ступінь тяжкості правопорушення та особу винного як критерії, що індивідуалізують призначення покарання [1, с. 366].

Обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, перелічені в ст. 35 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі за текстом – КУАП) [2]. Проте, з різних причин, їх врахування у ході практичної діяльності часто викликає певні труднощі, пов'язані з неоднозначністю юридичного закріплення відповідних обставин, складністю їх доведення тощо. Тому аналіз цих обставин дозволить визначити недоліки та прогалини вітчизняного законодавства в питаннях їх нормативного закріплення, шляхів удосконалення відповідних правових приписів у майбутньому.

На відміну від пом'якшуючих обставин, перелік яких може бути доповнений, у ст. 35 КУАП наведено повний перелік обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, який не може бути розширений у процесі правозастосування. Такими обставинами є:

1) продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її – свідчить про злісний характер правопорушення та небажання винного відмовлятися від протиправних проявів. Варто зауважити, що ця обтяжуюча обставина буде мати юридичне значення лише в тому випадку, коли вимога про припинення протиправних дій виходитиме від уповноважених державою суб'єктів. Оскільки в межах КУАП відсутнє поняття уповноваженого суб'єкта, доцільно припустити, що ним є особа, яка наділена правом порушувати адміністративні провадження та приймати рішення по справах. До таких категорій суб'єктів належать особи, перераховані у ст. 213 та главі 17 КУАП. Якщо ж припинити протиправну поведінку вимагатимуть не наділені владою особи, наприклад, пересічні громадяни – свідки правопорушення, посадові особи, які не вирішують відповідні категорії справ тощо, – це не буде вважатися обтяжуючою

обставиною при вирішенні питання про адміністративну відповідальність, хоча фактична вимога припинити протиправне діяння і мала місце.

Таким чином, для того, щоб ефективно використовувати названу обставину, як таку, що обтяжує адміністративну відповідальність, доречно, по-перше, визначити поняття уповноваженої особи, як працівника державного органу, який наділений правом порушувати адміністративні провадження та/або приймати з таких проваджень юридично значимі рішення (перелік органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, а так само підвідомчість окремих категорій справ подано у главах 16 та 17 КУАП [2]). По-друге, варто також вказати, що вимога про припинення протиправної поведінки може висуватися уповноваженим суб'єктом незалежно від того, чи здійснена вона під час виконання службових обов'язків, чи поза ними. Крім того, складність застосування цієї обтяжуючої обставини полягає в тому, що уповноважений суб'єкт має певним чином зафіксувати вимогу припинення протиправного діяння, щоб інформація про продовження протиправної поведінки правопорушником мала доказове значення (ст. 251 КУАП). Особливо важко довести наявність вказаної обтяжуючої обставини, якщо правопорушник був сам на сам з представником держави, а вимога щодо припинення правопорушення не була зафільмована. На нашу думку, вищезазначені зауваження мають бути враховані законодавцем у подальшому при внесенні змін і доповнень в КУАП. Крім того, варто звернути увагу на те, що невиконання законних вимог окремих посадових осіб і представників громадськості про припинення правопорушень утворюють самостійний склад адміністративного правопорушення. Так, в окремих статтях КУАП йде мова про злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, народного дружинника тощо [3, с. 61]. У зв'язку з вище названим, вважаємо за доцільне п. 1 ст. 35 КУАП викласти у такій редакції: «продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених суб'єктів припинити її, якщо відповідні протиправні прояви не утворюють самостійного правопорушення. Уповноваженим суб'єктом виступає особа, яка наділена правом порушувати адміністративні провадження та/або приймати рішення у справах про адміністративні правопорушення»;

2) повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке на особу вже накладалося адміністративне стягнення; вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин.

Варто відзначити, що законодавець об'єднав дві самостійні обставини в одному пункті, що є зовсім недоречним з наступних причин. Наявність першої з двох вище визначених обставин вказує на те, що правопорушник не сприйняв факт притягнення його до відповідальності як засіб виховного впливу та продовжує свою протиправну поведінку, вчиняючи нові правопорушення. Крім того, власне повторність може бути визнана обтяжуючою обставиною лише у таких випадках. По-перше, якщо та ж особа вчиняє протягом року однорідне правопорушення, тобто здійснює посягання на той самий родовий та/або безпосередній об'єкт [3, с. 62]. Якщо ж особа, до якої застосовувалися заходи адміністративної відповідальності, здійснює інші правопорушення, тобто посягає на інший родовий або видовий об'єкт, це не вважається повторністю, передбаченою п. 2 ст. 35 КУАП, хоч фактично це є новим правопорушенням (наприклад, порушника було притягнуто до адміністративної відповідальності за правопорушення на транспорті, а потім затримано за дрібне хуліганство). По-друге, повторним є тільки таке правопорушення, за яке до особи вже були застосовані заходи адміністративної відповідальності, тобто постановою про накладення адміністративного стягнення набрала законної сили і покарання або ж було виконано, або ж знаходиться у процесі вико-

нання (якщо воно є тривалим, наприклад, громадські, виправні, суспільно-корисні роботи). Якщо ж особа вчиняє кілька однотипних правопорушень протягом певного часу, але за жодне з них до неї не було застосовано заходів відповідальності (навіть за умови, що було порушено відповідні провадження), вони вважаються продовжуваними й названа обтяжуюча обставина не може бути застосована. Якщо справи про кілька однотипних правопорушень розглядаються одним і тим же органом (посадовою особою), то такі провадження об'єднуються в одне і до правопорушника застосовуються положення ч. 2 ст. 36 КУАП, відповідно до якої стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. По-третє, повторність тільки тоді є обтяжуючою обставиною, коли вона не передбачена як кваліфікуюча ознака відповідного правопорушення. По-четверте, повторним є лише таке протиправне діяння, яке було вчинено не пізніше, ніж протягом року з дня закінчення виконання стягнення за попередній проступок. По-п'яте, правопорушення визнається вчиненим повторно, якщо до особи було застосовано заходи адміністративної відповідальності. Якщо ж по закінченні провадження з попередньої справи було прийнято рішення про застосування заходів адміністративного впливу, заходів адміністративного примусу, які не пов'язані з відповідальністю або ж було прийнято рішення про звільнення від відповідальності з мотивів малозначності діяння, то повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення не буде визнано як обставина, яка обтяжує відповідальність.

Певну проблему становить застосування другої із визначених п. 2 ст. 35 КУАП обставин, а саме, вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин. На думку авторів Науково-практичного коментаря кодексу України про адміністративні правопорушення, вона завжди є обставиною, яка обтяжує відповідальність незалежно від того, чи притягалася особа за злочин до відповідальності чи ні. Проте, вважаємо таку позицію передчасною. По-перше, особа не вважається такою, що вчинила злочин до того часу, поки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку (в судовому засіданні) [4]. Принагідно зазначимо, що визнання особи винною у вчиненні злочину може бути тривалим у часі і не вкладається у стислі строки адміністративних проваджень. Крім того, напевно чі доречно говорити про доцільність застосування даної обтяжуючої обставини за відсутності обвинувального вироку суду, адже особа може бути виправдана. По-друге, для застосування факту вчинення злочину як обставини, яка обтяжує відповідальність, необхідно перевірити реєстри судових вироків та кримінальних проваджень, що робиться далеко не завжди і не робиться ніколи, якщо справа про адміністративне правопорушення розглядається і вирішується безпосередньо на місці його вчинення (а відсоток таких справ досить значний). По-третє, якщо законодавець вважає цю обставину такою значимою, то доречно встановити певні параметри в питаннях часу вчинення злочину, а саме – до моменту винесення рішення по справі про адміністративні правопорушення. Варто також вказати, що ця обставина не може бути визнана як така, що обтяжує адміністративну відповідальність, якщо особа вже відбула призначене судом кримінальне покарання, щоб факт вчинення злочину не був «дамокловим мечем» на все життя, адже існують визначені кримінальним законодавством строки зняття й погашення судимості. По-четверте, застосування цієї обтяжуючої обставини суперечить принципу «не двічі за одне», адже за вчинення злочину особа-порушник притягується до відповідальності у встановленому законом порядку та й сам злочин може бути жодним чином не пов'язаний з адміністративним проступком. На наш погляд, ця обставина може бути застосована лише в тому випадку, коли порушник шляхом вчинення адміністра-

тивного правопорушення намагається приховати кримінальний злочин.

Таким чином, вважаємо за доцільне виокремити обтяжуючу обставину «вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин» у п. 2-1 ст. 35 КУАП та викласти його у такій редакції: «Вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин, за який її було визнано винною в судовому порядку до закінчення провадження у справі про адміністративне правопорушення, якщо особа шляхом вчинення адміністративного правопорушення намагалася приховати кримінальний злочин. Ця обставина не може бути застосована як така, що обтяжує адміністративну відповідальність, якщо правопорушник вже виконав визначене судом кримінальне покарання до початку провадження у справі про адміністративне правопорушення»;

3) втягнення неповнолітнього у правопорушення – є ще однією обставиною, яка обтяжує адміністративну відповідальність. Втягнення являє собою дії, внаслідок яких інша особа спонукається до певної поведінки. На відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягування може здійснюватися шляхом умовлянь, залякування, підкупу, обману, розпалювання почуття помсти, заздрощів або інших низьких спонукань, розповідей про легкість і доступність певних дій, навчання способам та прийомам їх виконання тощо. Втягнення неповнолітнього у правопорушення обтяжує відповідальність незалежно від того, в якій формі воно здійснювалося. Проте, якщо неповнолітнього було втягнуто у розпивання спиртних напоїв, то такі дії утворюють самостійний склад правопорушення, передбачений ст. 180 КУАП [2], а п. 3 ст. 35 КУАП не застосовується.

Варто також відзначити, що у тих випадках, коли правопорушення було вчинено групою осіб, один з яких був неповнолітнім, то незалежно від його ролі до інших учасників правопорушення застосовується названа обтяжуюча обставина, навіть якщо ініціатива про вчинення правопорушення виходила від неповнолітнього.

До п. 3 ст. 35 КУАП варто також зробити окремі зауваження. Так, на наш погляд, доречно говорити про втягнення у правопорушення не неповнолітнього, а особи, яка не досягла 18 років. Адже коли ми говоримо про неповнолітніх, то керуємося змістом ст. 12 КУАП і маємо на увазі осіб у віці від 16 до 18 років, у той час як до протиправних діянь можуть залучатися особи, молодші вказаного віку. Тобто буква закону не дозволяє застосувати названу обтяжуючу обставину, якщо фактично у правопорушення було втягнуто особу, яка не досягла 16-річного віку. Таким чином, з метою уникнення непорозумінь та для однозначного тлумачення змісту п. 3 ст. 35 КУАП його варто викласти у наступній редакції: «Втягнення у правопорушення або залучення до вчинення протиправних дій особи, яка не досягла 18 років»;

4) вчинення правопорушення групою осіб – завжди обтяжує відповідальність, оскільки становить більшу суспільну небезпеку, бо передбачає об'єднання зусиль кількох правопорушників для вчинення того самого адміністративного проступку. В адміністративно-деліктному праві відсутнє поняття організованої групи, розподілу ролей (замовник, підмовник, виконавець тощо), яке має місце у кримінальному законодавстві, тому об'єднання спільних зусиль двох і більше осіб для вчинення правопорушення, незалежно від здійснення підготовчих дій, планування тощо вже є достатньою підставою для застосування названої обтяжуючої обставини. Проте варто зауважити, що самостійне вчинення однорідних правопорушень кількома особами не є за змістом п. 4 ст. 35 КУАП обставиною, яка обтяжує адміністративну відповідальність [3, с. 62];

5) вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин. Оскільки за таких умов зусилля держави, уповноважених нею органів і осіб, а також інших суб'єктів права спрямовані на подо-

лання наслідків надзвичайних обставин та повернення громадян до нормального життя, то будь-яка протиправна поведінка посилює негативний ефект і, відповідно, має бути покарана більш суворо. Під умовами стихійного лиха мають на увазі землетруси, обвали, пожежі, зсуви ґрунту, повені та інші обставини, які мають місце на певній території України або ж мали місце в інших країнах, проте їх наслідки проявилися в Україні. Щодо надзвичайних обставин, то до них відносяться воєнний або надзвичайний стан по всій території України або в окремих її місцевостях. Що ж до поняття та змісту надзвичайних обставин, то їх єдиний або хоча б приблизний перелік відсутній, що суттєво ускладнює можливість застосування визначеної п. 5 ст. 35 КУАП обтяжуючої обставини. Частково відповідні обтяжуючі обставини названі у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [5] та Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» [6];

б) вчинення правопорушення у стані сп'яніння також належить до числа обставин, які обтяжують відповідальність. Такий стан має бути визначений і підтверджений документально (актом медичного огляду, показаннями свідків, показаннями технічних засобів контролю тощо). Вид (алкогольне, наркотичне, токсичне сп'яніння) та його ступінь (легкий, середній чи тяжкий) юридичного значення не мають. Хоча в окремих випадках, на наш погляд, саме ступінь сп'яніння має враховуватися при визначенні виду й міри покарання, оскільки прямо впливає на швидкість та гостроту реакції. Власне факт сп'яніння вже знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні мотиви, у неї з'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення анти-соціальних цілей, хоча при важкому ступені сп'яніння мають місце серйозні мозкові порушення, які відсутні при легкому та середньому сп'янінні [7, с. 859–860]. До стану сп'яніння законодавець також відносить і факт перебування особи під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, хоча, на наш погляд, така позиція законодавця є не виправданою. Як мінімум, відповідний стан має передбачати, залежно від наслідків,

більш м'яких покарань. Адже дуже часто в інструкції до лікарського препарату не вказано можливі наслідки взаємодії різних медикаментів, тобто людина в силу певної хвороби приймає кілька видів ліків, але як це позначиться на її фізіологічному стані, вона не може передбачити. Разом з тим, закон надає право органам або посадовим особам, що накладають адміністративне стягнення не визнавати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною залежно від характеру вчиненого правопорушення (наприклад, за демонстрування і розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів – ст. 164-6 КУАП тощо).

Обставини, які обтяжують адміністративну відповідальність не мають юридичного значення, якщо особа вчинила правопорушення, відповідальність за яке передбачає застосування абсолютно визначеної санкції.

При накладенні стягнення обставини, що обтяжують відповідальність, враховуються лише за умови, що вони перебувають за межами складу правопорушення, тобто не є його складовою частиною, конструктивними елементами складу адміністративного проступку. Так, вчинення дрібного хуліганства в стані сп'яніння обтяжує відповідальність порушника, а керування транспортним засобом у стані сп'яніння не обтяжує, тому що ця ознака безпосередньо входить до складу правопорушення.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що нормативне закріплення обставин, які обтяжують адміністративну відповідальність, потребує доопрацювання, зокрема, у питаннях вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин, втягнення неповнолітнього у правопорушення. Значного коригування потребує й нормативне закріплення такої обтяжуючої обставини, як повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення. Внесення пропонувань змін і доповнень до ст. 35 КУАП дасть можливість зменшити кількість зловживань при застосуванні положень ст. 35 КУАП та сприятиме практичній реалізації принципів невідворотності, справедливості та індивідуалізації покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сторчак Н.А. Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання: теоретичний і практичний вимір. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 364–366.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 31.10.2019).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 781 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 31.10.2019).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 309-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 31.10.2019).
6. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення: 31.10.2019).
7. Стеблинська О.С. Поняття, види та правове значення стану сп'яніння. *Фінанси і право*. 2010. № 4. С. 859–864.